

3. téma

Fonetika/fonológia

Ferdinand de Saussure

[Ferdinan dö **Szoszür**] [fɛʁdinã də sosyʁ]

- A nyelvtudomány tárgya. A külső és a belső nyelvészet
- A nyelv rendszer jellege. A nyelvi jel természete
- Diakrónia és szinkrónia
- A nyelv és a beszéd

A fonetika/fonológia kettősségének elméleti hátttere

1. A beszéd és a nyelv

Beszéd (parole)

Deme László:

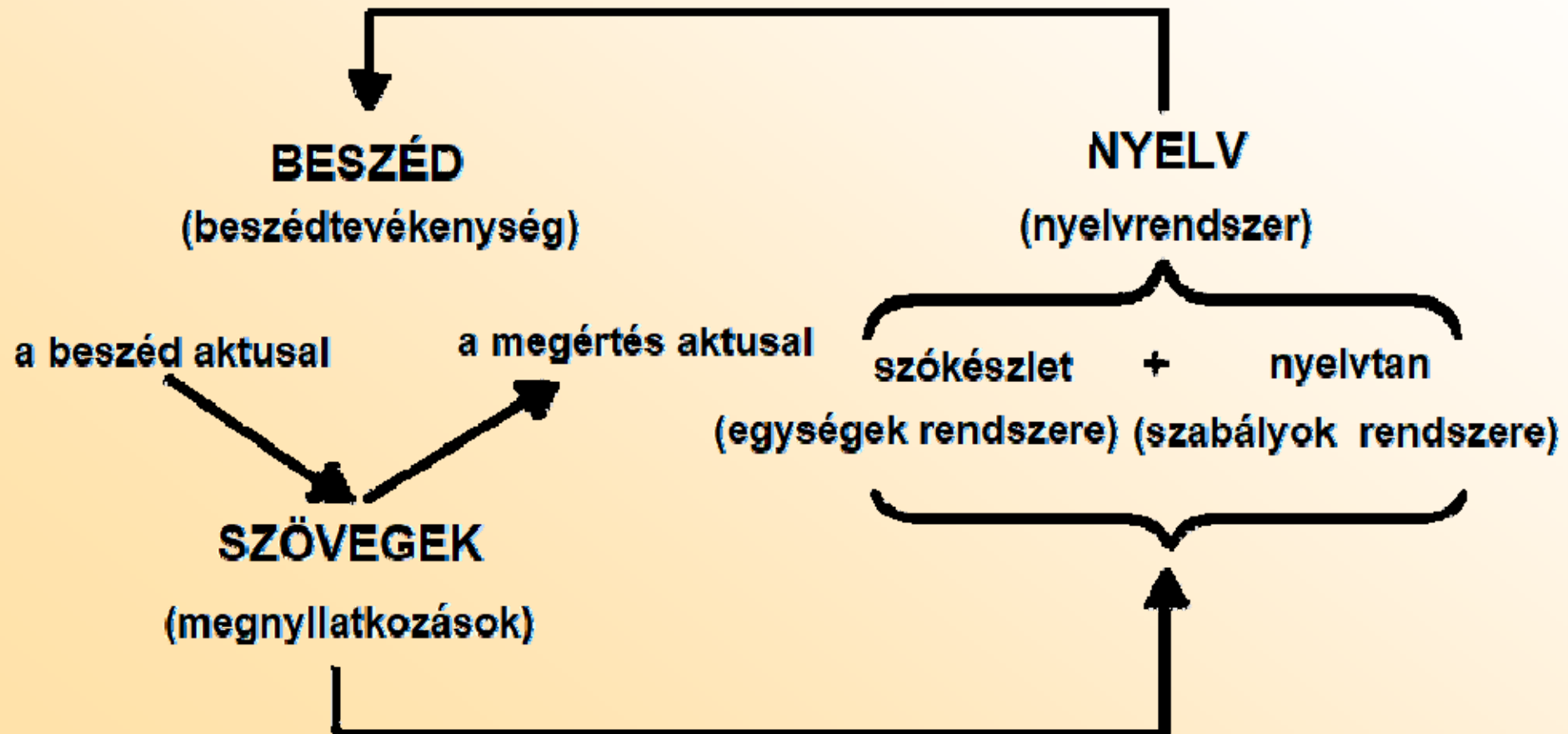
A beszéd az egyénnek társadalmi érvényű eszközökkel és formában való hangos reagálása külső vagy belső ingerekre; szerepe — sőt általában célja is — valami belső tartalom *kifejezése* s ezáltal a társadalom más tagjainak *tájékoztatása* és gondolati vagy cselekvésbeli magatartásuk *befolyásolása*.

Nyelv (langue)

Deme László:

A nyelv a társadalomban élő emberek beszédtevékenységét szolgáló eszközöknek rendszert alkotó állománya, mely a valóság tükrözésére alkalmas konvencionális jelekből áll.

nyelv (langue) + *beszéd* (parole) =
nyelvezet (langage)

*A nyelvtudomány egyetlen és igazi
tárgya a nyelv — önmagában és
önmagáért vizsgálva.*

**Ferdinand de Saussure
(1857-1913)**

2. A nyelv és a beszéd kettősségének tükröződése a hangok szintjén:
fonéma és beszédhang

Telegdi Zsigmond: Fonetika. Fonológia.

In: *Bevezetés az általános nyelvészetbe.*

Bp. 129–139.

A nyelv hangrendszerében meglévő hang: *fonéma*

A beszédben meglevő hang: *beszédhang*

/fonéma/	[beszédhang]
társadalmi (szociális)/ általános	egyéni (individuális)/ egyedi
a közösség tudatában élő, megmaradó	egyszeri, pillanatnyi
absztrakt, nem fizikai	konkrét, fizikai megvalósulás
a hangrendszer tagja	tevékenység
a <i>jelek</i> testének felépítője	a <i>jelzések</i> megvalósulásának anyaga
<i>fonéma</i>	<i>realizáció</i> (megvalósulási forma)
szórási sáv	<i>variáns (allofón)</i>

*A beszéd hangjait, azok (artikulációs, akusztikai stb.) tulajdonságait vizsgáló tudomány: **fonetika**.*

*A nyelv hangjait (fonémáit), ezek kapcsolódási szabályait, a hangrendszer stb. vizsgáló tudomány: **fonológia**.*

tilos, Kati, Kata, Kató, Katus

/t/ fonéma : $[t_1 t_2 t_3 t_4 t_5 \dots t_n]$ realizációi

inog : ing

tér : kér

Hirohito ~ Fudzsijama
papurika ~ papulika

burmai:

na 'fájdalom'

ṅa 'orr'

ṅa 'hal'

ṅa 'bér'

A fonéma és a beszédhang különbsége

Fonetikailag			Fonológiaiilag		
[ü]	magyar	francia	/ü/	magyar	francia
mgh	+	+	mgh	+	+
msh	–	–	msh	–	–
elöl	+	+	elöl	+	+
hátsó	–	–	hátsó	–	–
ker	+	+	ker	+	+
felső	+	+	felső	+	+
alsó	–	–	alsó	–	–
hosszú	–	–	hosszú	–	–
orrhang	–	–	orrhang	–	–

beszédhang: a képzési, akusztikai
jegyek összessége

fonéma: a megkülönböztető
(disztinktív) jegyek összessége

Fonéma:

- funkcionális hangtípus
- nyelvi univerzálé
- a nyelv hangalakjának legkisebb, lineárisan oszthatatlan egysége
- jelentés nélküli egység
- a fonéma az a legkisebb fonológiai egység, amely szavak szembeállításával már további hasonló kisebb egységekre nem bontható

Fonológiai oppozíció:

páros : *koros* (fonológiai egység: *pá* : *ko*)

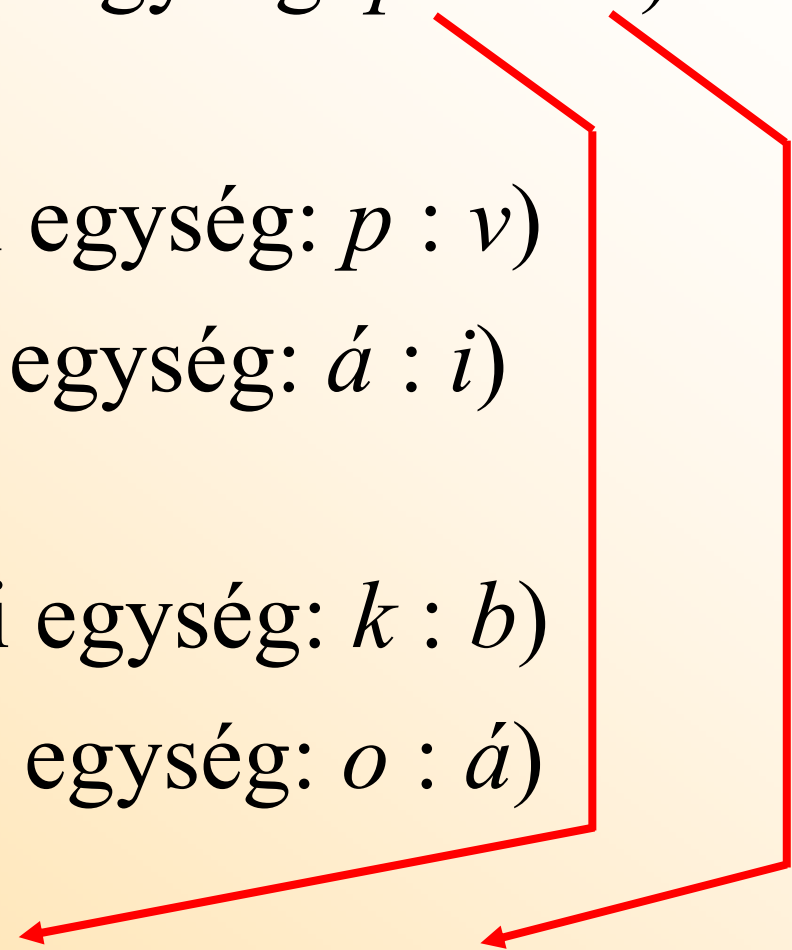
páros : *város* (fonológiai egység: *p* : *v*)

páros : *piros* (fonológiai egység: *á* : *i*)

koros : *boros* (fonológiai egység: *k* : *b*)

koros : *káros* (fonológiai egység: *o* : *á*)

$pá = p + á, ko = k + o$

Fonéma:

- funkcionális hangtípus
- nyelvi univerzálé
- a nyelv hangalakjának legkisebb, lineárisan oszthatatlan egysége
- jelentés nélküli egység
- a fonéma az a legkisebb fonológiai egység, amely szavak szembeállításával már további hasonló kisebb egységekre nem bontható
- a beszélő számára lényeges különbséget hordoz
- minden fonéma legalább egy tulajdonságában (egy megkülönböztető jegyében) különbözik a másik fonémától
- a fonémák a többi fonémával rendszert alkotnak
- a jelek hangtestének azonosítására (felépítésére), illetve megkülönböztetésére szolgálnak.

Fonéma:

A fonéma mint funkcionális hangtípus nyelvi univerzálé, a nyelv hangalakjának legkisebb, lineárisan oszthatatlan, jelentés nélküli egysége; azaz a fonéma az a legkisebb fonológiai egység, amely szavak szembeállításával már további hasonló kisebb egységekre nem bontható és a beszélő számára lényeges különbséget hordoz. Minden fonéma legalább egy tulajdonságában (egy megkülönböztető jegyében) különbözik a másik fonémától.

A fonémák a többi fonémával rendszert alkotva a jelek hangtestének azonosítására (felépítésére), illetve megkülönböztetésére szolgálnak.

**fonológiai oppozíció
disztinktív (megkülönböztető) oppozíció
minimálpárok:**

láb : láp

szál : sál

fáj : száj

üt : öt

vesz : visz

Az /n/ fonéma realizációi/allofónjai

/színpad/ [szímpad]

/színpfal/ [színpfal]

/nini/ [nini]

/nana/ [nana]

/roncs/ [roncs]

/rongy/ [ronygy]

/ing/ [iŋg]

/rang/ [raŋg]

/Ung/ [Uŋg]

/inhalál/ [iħhalál]

A variánsok típusai

- 1.1. *vezérvariáns (alapvariáns, fővariáns)*
- 1.2. *mellékvariáns*
2. *kombinatorikus (környezeti) variáns*
- 3.1. *fakultatív (választható) variáns*
- 3.2. *obligatórius (kötelező) variáns*
4. *emfatikus variáns (alkalmi, stiláris, expresszív variáns)*
5. *miliővariáns, miliőemfatikum*
6. *egyéni (individuális) variáns*

Fonológia

- *Fonémika*: a fonémák meghatározása, osztályozása
- *Fonotaktika (fonotaxis)*: hangsorépítő szabályok, a fonémák kapcsolódási szabályai: milyen fonémaszerkezetű morfémák fordulhatnak elő az adott nyelvben

Fonémika

1. Mely fonémák fordulhatnak elő, hány fonéma van az adott nyelvben?

(UPSID: 11: piraha, rotokas, 13: hawaii, nasioi ... 40: magyar ...

77: parauk, 91: arcsi, 141: !xu)

Fonotaktika

2. Mely pozícióban fordulhatnak elő az egyes fonémák és allofónjaik?

morféma peremén (elején, végén),
belsejében

3. Mely fonémák lehetnek szótagmagok?

cseh: *Strč prst skrz krk!*

[str̩t̩ʃ p̩r̩st sk̩r̩s k̩r̩k] 🔊

'Dugd egy ujjad a torkodba!'

Fonotaktika

4. Milyen sorrendben állhatnak a fonémák, mely fonémák/allofónok kerülhetnek egymás mellé?

mássalhangzó-torlódás:

vogul *Kirikōri* 'Grigorij'

grúz *vbrdgvzinav* 'üvöltök'

kabard

magyar: /sz, s/ + /p, t, k/ + /r/ (pl. *strand, sprint, sztrájk*, de: **ftr-*, **stl-*)

zöngéesség szerinti „hasonulás”; hangrend, hangrendi illeszkedés; két nyílt szótagos „törvény”

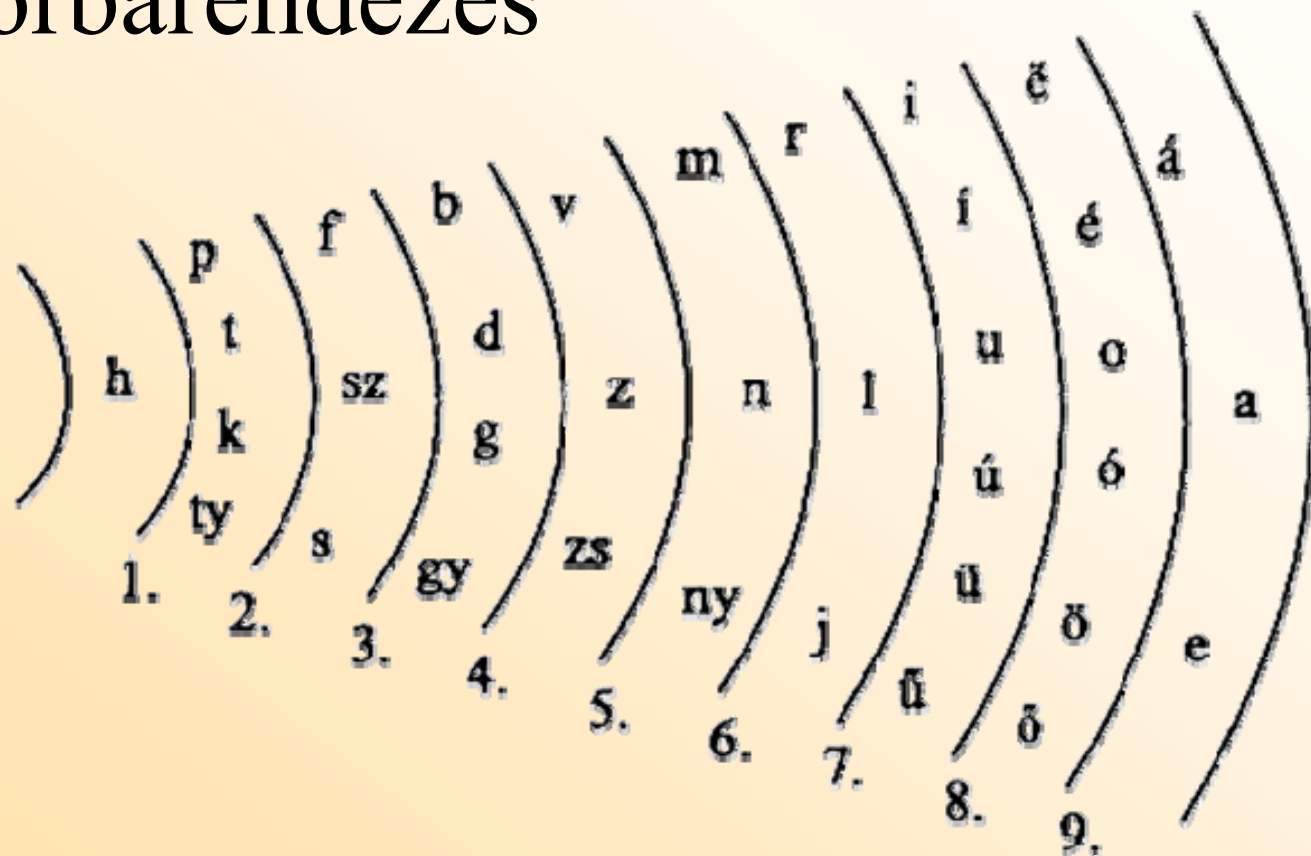
Fonotaktika

5. Hogy épülhet fel a szótag?

nyílt szótag, zárt szótag

szonoritási sorbarendezés

hangzósság
(szonoritás):

Fonotaktika

Artikulációs bázis

*bedezodorozott Moszkvics-
slusszkulcslyuk*

A fonotaktika működése: a hawaii nyelv fonotaktikája

Mele Kalikimaka! 'Boldog karácsonyt!'

Merry Christmas!

[meri **krisz**masz] → [meri **karisz**imasz]

[meri kariszimasz] → [meri kariszimasz**a**]

[mer**i** kar**isz**imasz**a**] → [me**le** kal**isz**imasz**a**]

[mele kal**isz**imasz**a**] → [mele kal**ik**im**ak**a]

Fonotaktika

6. A hang egyes tulajdonságai hogyan használhatók a nyelvben (hangszín, időtartam, szóhangsúly, szóhanglejtés)?

FIZIKAI JELLEMZŐK

IDŐTARTAM

FREKVENCIA

INTENZITÁS

SPEKTRUM

A HANGÉRZET JELLEMZŐI

HOSSZÚSÁG

HANGMAGASSÁG

HANGOSSÁG

HANGSZÍN

Fonotaktika

Időtartam
Magasság
Erősség
Minőség

FIZIKAI JELLEMZŐK	A HANGÉRZET JELLEMZŐI
IDŐTARTAM	HOSSZÚSÁG
FREKVENCIA	HANGMAGASSÁG
INTENZITÁS	HANGOSSÁG
SPEKTRUM	HANGSZÍN

- Laziczius Gyula: *Fonetika*. Bp., 1963, 1979. 107–126.
- Deme László, A hang négy tulajdonságának fonológiai felhasználásához. In: *Magyar hangtani dolgozatok*. Szerk. Benkő Loránd. (NytudÉrt. 17. sz.) Bp., 1958. 134–54.

Fonotaktika

Hangszín: a nyelvek hangtestének megalkotása és megkülönböztetése (különböző hangok) [a hang minősége (hangszín, hangszínezet) az a sajátosság, amelynek alapján a hallgató két azonos intenzitású és magasságú hangot különbözőnek ítél]

Időtartam: *monokrón* (időtartamot nem megkülönböztető) és *polikrón* (időtartamot megkülönböztető) nyelvek

Szóhangsúly: *monosztrón* (szóhangsúlyt nem megkülönböztető) és *polisztrón* (szóhangsúlyt megkülönböztető) nyelvek

Szóhanglejtés: *monotón* (szóhanglejtést nem megkülönböztető) és *politón* = *tonális* (szóhanglejtést megkülönböztető) nyelvek

Időtartam:

magyar:

kor : kór

ara : arra

Szóhangsúly:

kötött hangsúly, szabad hangsúly

orosz:

мыкá [muká] 'liszt' : *мы́ка* [múka] 'kín'

angol:

subject 'alattvaló' ['sʌbdʒɪkt]

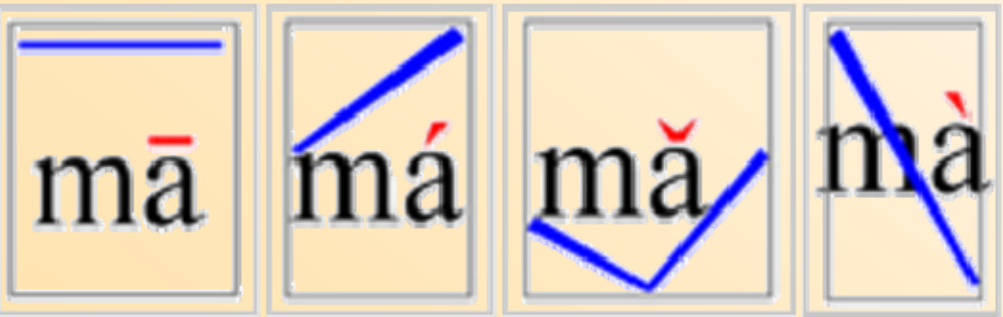
subject 'alávet' [səb'dʒekt]

dán:

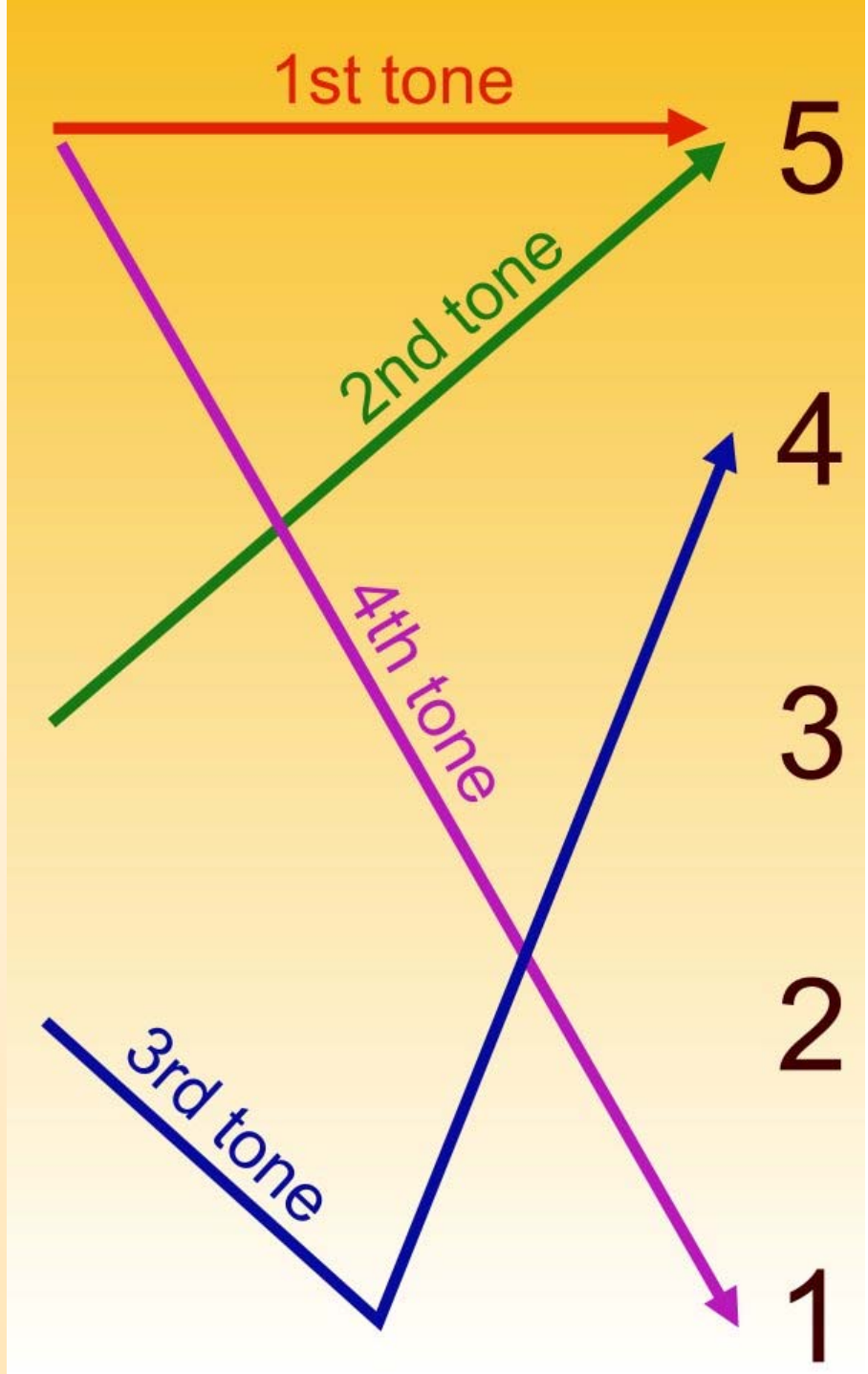
billigst ['bilist] 'olcsóbb' : *bilist* [bi'list] 'sofőr'

Szóhanglejtés mandarin kínai:

- mā* 'anya'
- má* 'kender'
- mǎ* 'ló'
- mà* 'szid'

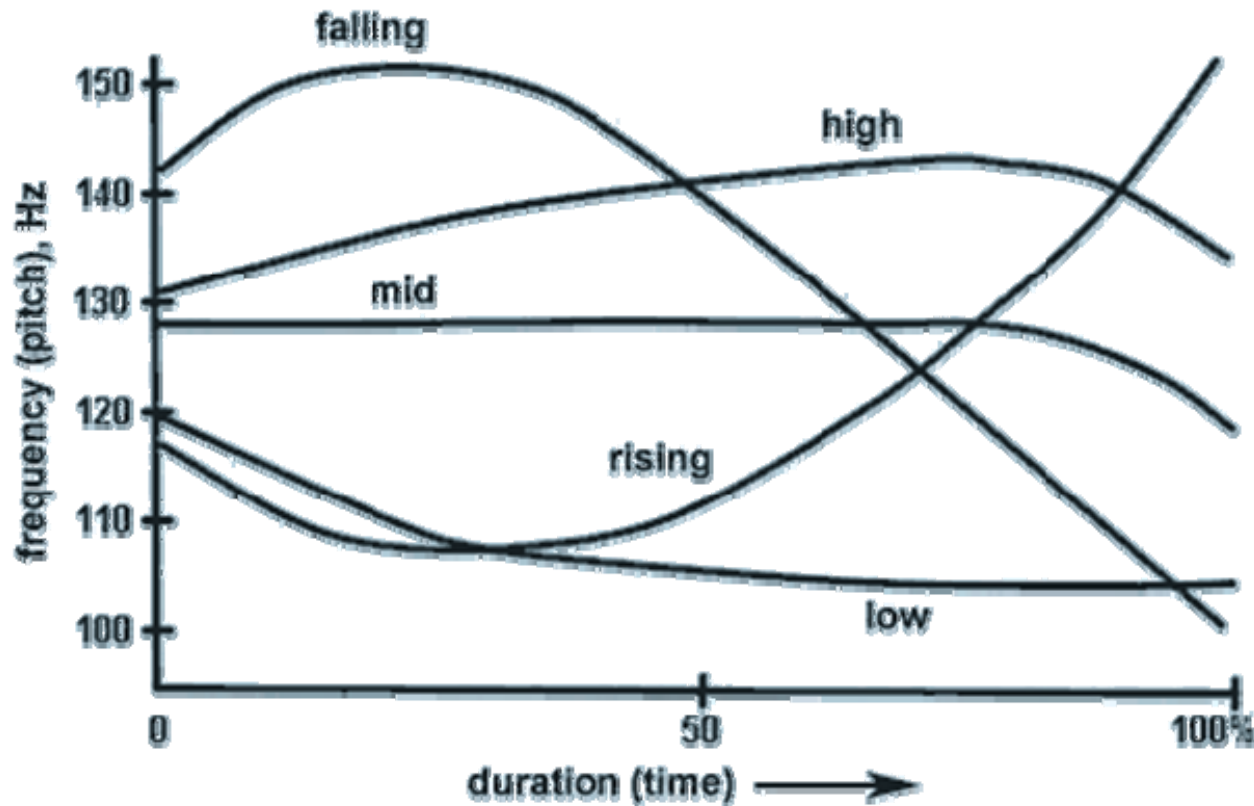

- bā* 'nyolc'
- bá* 'kiszakít'
- bǎ* 'tart'
- bà* 'gereblye'

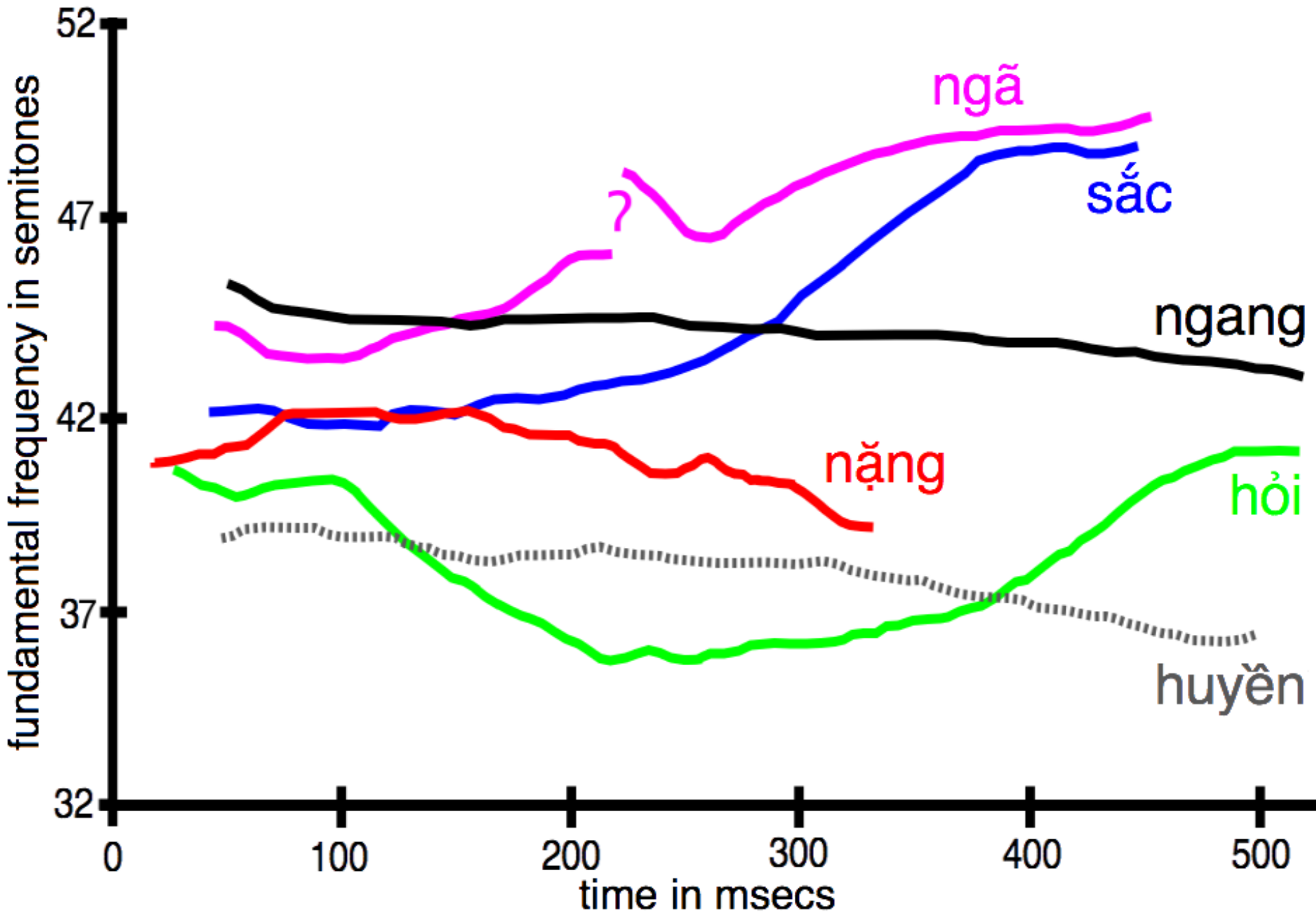

A thai nyelv öt tónusa

alacsony ^L	<u>ไข่</u>		khai 'tojás'	
középső ^M	<u>ไป</u>		bpai 'menni'	
magas ^H	<u>ครับ</u>		khrap [grammatikai elem]	
emelkedő ^R	<u>หนัง</u>		nang 'mozifilm'	
eső ^F	<u>ใช่</u>		chai 'igen'	

vietnami tonusok: ngang, huyền, hỏi, ngã, sắc, nặng

igbo tónusok:

ákwá 'sírás'

ákwà 'szövet'

àkwá 'tojás'

àkwà 'ágy'

Fonotaktika

7. Milyen hosszúságú egy morféma (szó)?

megszentségteleníthetetlenségeskedéseitekért
(44 betű)

változtatásbejelentésikérelem-benyújtási [kötelezettség] (38 betű)

folyamatellenőrzésiügyosztályvezetőhelyettesképesítésvizsgálat-szervezéseikkel (73 betű)

(https://hu.wikipedia.org/wiki/Magyar_nyelvi_szórekordok_listája)

Fonotaktika

7. Milyen hosszúságú egy morféma (szó)?

https://en.wikipedia.org/wiki/Longest_words

195/∞: szanszkrit, 176/∞: lengyel, 173/∞: görög

Guinness-rekord 1972-ben ném. (44 írásjegy):

*Donaudampfschiffahrtselektrizitätenhauptbetriebs-
werkbauunterbeamtengesellschaft*

török: *seviştirilemedilerinden*

'mert nem voltak képesek arra, hogy kölcsönösen
szeressék egymást'

Fonotaktika

7. Milyen hosszúságú egy morféma (szó)?

<https://en.wikipedia.org/wiki/Mamihlapinatapai>

The Guinness Book of World Records 1994:
a világ legtömörebb szava:

jagan*: *Mamihlapinatapai (Mam-ihlapi-n-ata-pai)*

’Egymásra nézni abban a reményben, hogy a másik felajánlja, hogy megtesz valamit, amire mindketten vágynak, de egyikük se akar belekezdeni’

* Tűzföldön beszélt dél-amerikai indián nyelv

Fonotaktika

7. Milyen hosszúságú egy morféma (szó)?

Helynevek mint hosszú szavak

Egy állomás neve (Wales, Anglesey sziget)

LLANFAIRPWLLGWYNGYLLGOGERYCHWYRNDROBWYLL-LLANTYSILIDGOGOCHOCH
RAILWAY STATION

LLANFAIRPWLLGWYNGYLLGOGERYCHWYRNDROBWYLL-LLANTYSILIOGOGOGOCH
RAILWAY STATION

***Llanfairpwllgwyngyllgogerychwyrndro
bwl-llantysiliogogogoch***

**A fehér mogyoró völgyében, a sebes ösvény és a
Szent Cecília vörös kőbarlangjánál lévő Szent Mária
temploma**

[, ʎanvairpʊʎ , gwɨŋgɨʎgo , gɛrə , xwərn , droʊʎ
, ʎantə , siljə , gəgə ' go:x]

LONGEST PLACE NAME IN THE WORLD

Tamatea was a well known chief, warrior and explorer of his time. He is the ancestor of the Ngāti Kahungunu people of Porangahau, and acquired many names to commemorate his journey.

While passing through the inland district of Porangahau, Tamatea encountered the Ngāti Kōwhiri people and had to fight them to get past. In the battle known as 'Whakau', his brother was killed. Tamatea was so grieved at his loss that he stopped to name trees as they grew and each morning he would sit on the ground to play a lament on his Kōwhiri.

After the name including the hill on which Tamatea, the chief of great physical stature and prowess, played a lament on his Kōwhiri the memory of his brother.

Ng. S. Teuira, Tamatea: Ngāti Kahungunu iho
Porangahau N.Z. Ill.

Taumatawhakatangihangakoauauotamateaturipukakapikimaungahoronukupokaiwhenuakitanatahu

**Egy hegy/domb (305 m) neve
(Új-Zéland, Waipukurautól délre, a Hawke's Bay déli részén,
Porangahau közelében)**

85:

*Taumatawhakatangi-hangakoauauotamatea-
turipukakapikimaunga-horonukupokaiwhen-uakitan
atahu*

92:

*Taumatawhakatangi-hangakoauauotamatea-
urehaeaturipukakapikimaunga-horonukupokaiwhen
-uakitanatahu*

105:

*Taumata-whakatangihanga-koauau-o-Tamatea-
haumai-tawhiti-ure-haea-turi-pukaka-piki-maunga-
horo-nuku-pokai-whenua-ki-tana-tahu*

Land Information New Zealand (LINZ),

57:

*Taumatawhakatangihak
ōauauotamateapōkaiwhenu
akitānatahu*

**Taumatawhakatangi hangako au auo *tamatea* turipuka-
kapikimaunga horonuku pokaiwhenua kitanatahu**

**A hegy, melyet a nagytérdű *Tamatea* megmászott
és legyűrt és ahonnan fuvolázott szerelmének**

**A hegycsúcs, ahol *Tamatea*, a nagy térdű ember, aki
megmássza a hegyeket; a világjáró, aki átutazott itt,
fuvolán játszott szerelmének**

***Tamatea* orrfuvolázásának hegye, akit messziről
fújtak ide, metszett pénisze volt, a hegymászásban
lehorzsolta a térdét, a földre esett, és körülkerítette a
tájat a szeretteinek**

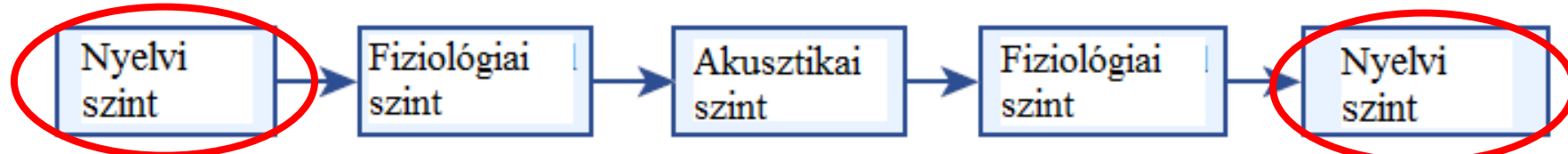
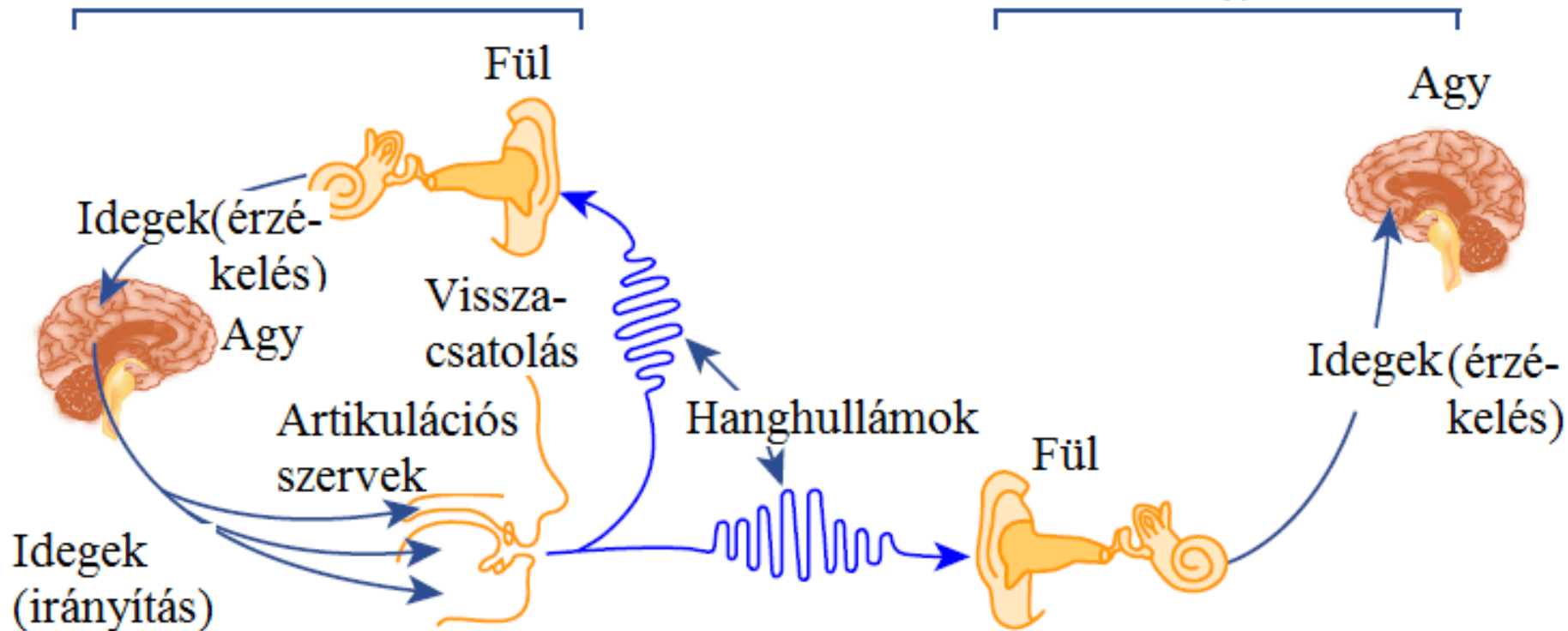
A fonetika és a fonológia kapcsolata

A beszédtevékenység során/a beszédműben előforduló hangok állománya (fonetika)

A beszélő/hallgató
által egy szekvenciának vett
egységek rendszere (fonológia)

Beszélő

Hallgató

Kortikális

Artikulációs

Akusztikai

Auditorikus

Percepciós

agy

(beszélő)

agy

(hallgató)

fonetika

hallgató/beszélő

Percepció

Kortikális

fonológia

Auditorikus

Artikulációs

fonetika

Akusztikai

